

TIPOVI GLOBALNE DIFERENCIJACIJE JEZIKA

Prispevek obravnava teoretska vprašanja globalne diferenciacije jezika. Avtor izhaja iz predpostavke (1) da osmislitev vsake posamezne členitve jezika (funkcijske, socialne, teritorialne itd.) zahteva osmislitev globalne diferenciacije jezika in (2) da se vsaka posamezna zvrst lahko celovito preuči samo, če se postavi v sistem drugih tipov jezikovnih členitve.

členitev jezika, razslojenost, zvrstnost, mikrolingvistika, makrolingvistika, varijeteta, varianta

Theoretical questions concerning global language differentiation are analyzed. The author proceeds from the precondition (1) that research on any kind of language differentiation (functional, social, territorial etc.) requires taking into consideration global language differentiation; and (2) that each separate differentiation can be successfully interpreted if it is put in a system of other types of differentiation.

differentiation of language, stratification, microlinguistics, macrolinguistics, variant, variety

0 Postoji više razloga zbog kojih smo se odlučili za obradu ove teme. Prvi dolazi iz činjenice da smo u analizi jedne od najširih vrsta raslojavanja jezika – funkcionalne (funkcionalno-stilističke) došli do zaključka (1) da osmišljavanje svake pojedinačne razgradnje jezika (funkcionalne, socijalne, teritorijalne itd.) zahtijeva osmišljavanje globalne diferencijacije jezika i (2) da se priroda jednog raslojavanja može cjelovito sagledati samo ako se smjesti u sistem drugih vidova razgrađivanja jezika (Tošović 2002). U takvoj analizi konstatovali smo da opšta lingvistika još uvijek nije dala cjelovit, sveobuhvatan sistem razuđenosti jezika. Slična je situacija sa pojedinim lingvističkim disciplinama, s tim što se dvije izdvajaju: sociolingvistika (koja je na ovome planu najviše uradila) i funkcionalna stilistika. Međutim, zbog suženog vizira (sociolingvistika polazi od socijuma, a funkcionalna stilistika od stila) obje imaju djelimične odgovore.

1 Drugi razlog dolazi iz naslova ovog simpozijuma: *Členitev jezikovne resničnosti*. U predstavljanju tematike organizatori ističu da nehijerarhizovana i neuređena teorija jezičkog raslojavanja ostaje na nivou apstraktnih shema koje su veoma daleke od dinamičke nestabilne realnosti¹ i da je glavni zadatak preosmišlja-

¹ »Tako nehijerarhizirano in nepovezano prikazana razslojenost jezikovne resničnosti ostaja čedalje bolj na ravni abstrahiranih shem, ki slabo odsevajo resnično stanje v spremenjeni in spremenljivi dinamiki sedanjega časa.«

vanya jezičke diferencijacije nalaženje uređenijih odnosa između jezičke diferencijacije na funkcionalne stilove i diferencijacije po metodu/načinu prenošenja.²

2 Treći razlog leži u činjenici da je slovenačka lingvistika, iako sa oskudnim snagama, dala vidljiv doprinos proučavanju pojedinih vidova raslojavanja jezika. To smo i u *Funkcionalnim stilovima* konstatovali upoređujući istraživanja na prostoru srpskohrvatskog, makedonskog i slovenačkog jezika:

Slovenačka FS-ispitivanja slična su prethodnim, ali se i razlikuju. Slična su u sljedećim elementima: 1. malo ima posebnih studija, 2. istraživanja su dobrim dijelom u funkciji govorne kulture ili dolaze sa sociolingvističke ravni, 3. ograničen broj stručnjaka bavi se ovim pitanjima. Slovenci ponekad dublje zalaze u teorijske vode, češće se naslanjaju na svoju lingvističku tradiciju, više pokušavaju da daju nešto svoje, originalno i, sudeći po objavljenim prevodima, više su zainteresovani da prezentiraju rezultate stranih FS-istraživanja. Od Antona Breznika počinju prava slovenačka ispitivanja funkcionalne razuđenosti jezika (Breznik 1982). Od onih koji su se bavili i koji se bave ovim problemima treba izdvojiti Joža Toporišiča, Bredu Pogorelec, Borisa Urbančiča, Toma Korošca i Janeza Dulara. Pitanja FS-diferencijacije najviše su interesovala Jožeta Toporišiča (Toporišič 1960, 1973, 1975, 1977a, 1977b, 1982, 1984). On je uglavnom bio zaokupljen osnovnim – problemom funkcionalne diferencijacije jezika, i to ne kao izolovanom razgradnjom nego kao jednim od tipova sveukupne razuđenosti jezika. Za pojedine njene vidove Toporišič upotrebljava termin *zvrst*, kojem u srpskohrvatskom jeziku odgovarala riječ *vrsta* (iako i u slovenačkom postoji ova leksema). On razlikuje sljedeće glavne vrste: 1. socijalne (*socialne zvrsti*) – književne i neknjiževne; 2. funkcionalne (*funkcijske zvrsti*) – jezik svakodnevnog sporazumijevanja (*praktično sporazumevalni jezik*), stručni jezik (*strokovni jezik*), publicistički jezik (*publicistički jezik*), umjetnički jezik (*umetnostni jezik*), 3. prenosne (*prenosniške zvrsti*) – razgovorni i pisani jezik; 4. vremenske (*časovne zvrsti*) – jezik prošlosti i jezik savremenosti; 5. mjerne (*mernostni zvrsti*) – vezani i nevezani jezik (Toporišič 1975). Sam termin *zvrst* je i prije upotrebljavan kao oznaka za epiku, liriku i dramu. Jože Toporišič svjesno odustaje od češkog termina *funkčni styl* (funkcionalni stil), ističući da više odgovara slovenački *funkcijska zvrst*, koji se susreće još u Breznikovim raspravama o jeziku slovenačkih novinara i pripovjedača (Breznik 1982: 360). On, a vjerovatno i drugi slovenački lingvisti, odustaje od pojma *stil* zbog uvriježenog mišljenja da je kao višeznačan prestao biti termin (što otpada kao argument ako se ispred nalazi odrednica *funkcionalni*). Toporišič ukazuje na to da se njegova podjela funkcionalnih vrsta bazira na slovenačkoj tradiciji (ima se u vidu Anton Breznik) i da se upotpunjuje češkom teorijom. Drugi istraživač, Boris Urbančič, prvi je u slovenačkoj lingvistici preuzeo češku podjelu F-stilova (on razlikuje umjetnički, naučni, poslovni, publicistički i konverzacijski stil) – Urbančič 1961: 200. Tomo Korošec je dao doprinos doktorskom disertacijom o novinarskom stilu (Korošec 1976) i knjigom o novinarskom stilu (Korošec 1998), a Janez Dular radovima o publicističkom, odnosno novinarskom stilu (Dular 1971/72, 1974a, 1974b). Za slovenačku F-stilistiku zna-

²»Prva naloga pri ponovnom premisleku jezikovne zvrstnosti je gotovo vzpostavitev hierarhičnih razmerij med funkcijsko in prenosniško členitvijo, ki bi bila razumljena dovolj elastično, da bi odsevala dejansko stanje. Med številnimi vprašanji, ki se aktualizirajo pri razlaganju in opisu žive raznovrstnosti jezika, je na prvem mestu vprašanje meril za delitev na njegove pojavnne oblike.«

čajni su prilozi Brede Pogorelec (Pogorelec 1965, 1979, 1981–82) i nekih drugih autora. Od novijih istraživanja treba spomenuti magistarski rad Vojka Gorjanca o naučnom stilu (Gorjanc 1998). (Tošović 2002: 34–35.)

3 Četvrti razlog dolazi sa područja korelacione lingvistike, koja polazi od toga da je jezik sistem odnosa četiriju dominantni: formi, značenja, funkcija i kategorija na svim jezičkim nivoima, u svim aspektima i pojavnim oblicima. Korelacioni pristup teži utvrđivanju, po mogućnosti, konačnog broja oblika, njihovih kategorijalnih dimenzija i značenjskih vrijednosti kako bi se oni interakcijski posmatrali. Na ovo me planu to znači da je svaki vid raslojavanja povezan sa drugim vidom/vidovima i da ih treba tako predstavljati. Da bi se utvrdilo u kakvome se odnosu nalazi, recimo, funkcionalnostilska i socijalna ili teritorijalna diferencijacija, neophodno je imati konstrukciju svakog vida. A to praktično znači da je nužno stvoriti model sa što većom dubinom, odnosno sa izdvajanjem onoliko spratova koliko nosi takva konstrukcija. Ovakav pristup zahtijeva nalaženje rješenja na globalnom planu, odnosno teži stvaranju što detaljnije i što konkretnije sheme opšteg raslojavanja jezika. Tek kada se dobije takva struktura, može se preći na suštinska korelaciona pitanja i analizu osnovnih interakcijskih diferencijala – 1. ekstrakorelacionala (sistemskih odnosa jedinica hiperkategorijalnih diferencijala), 2. interkorelaciona (sistemskih odnosa jedinica hipokategorijalnih diferencijala), intrakorelacionala (sistemskog odnosa jedinice iste diferencijalne hipokategorije), parakorelacionala (sistemskog odnosa genetski različitih jedinica) i 5. kategorijala (sistemskih kompatibilnih odnosa u okviru 1., 2., 3. i 4. korelacionala).

4 Viđenje globalne diferencijacije jezika prvi put smo predstavili na *Riječkim filološkim danima* (novembra 2002). Tada smo konstatovali da nema cjelovite teorije globalnog raslojavanja jezika pa smo predložili svoju konstrukciju. U njenom stvaranju manje smo se oslanjali na postojeća rješenja, a više na ono što je davala analiza jedne diferencijacije (funkcionalnostilske) i što su nudili konkretni oblici raslojavanja. Pošto smo tada svjesno izostavili svako pozivanje i obaziranje na tuđe pristupe i poglede, u ovome prilogu želimo upravo obrnuto: da ukratko predstavimo postojeća tumačenja i rješenja.

5 Još od antike je poznata diferencijacija jezika na dijalekte i socijalne varijetete. Jedan od prvih koji spominje socijalne varijetete bio je Adelung. Whitney i djelimično Gabelentz, koji skiciraju manju tipologiju sinhronijskih varijeteta jezika u tri dimenzije: prostor – društveni sloj – individua. Krajem 19. i početkom 20. v. varijeteti se razmatraju u radovima Sweeta i Schuchardta, a nešto kasnije u dijalektologiji i geolingvistici (Gilliéron, Terracini). Tipologijom varijeteta bavio se Bloomfield i njegovi sljedbenici, američki strukturalisti, a takođe Pražani.

6 U tumačenju pitanja homogenosti i(li) heterogenosti jezika razvila su se dva osnovna postulata. Prvi dolazi iz sistemske lingvistike, a prije svega iz pera Ferdinanda de Saussurea i Noama Chomskog. Sistemska lingvistika nije bila naklonjena konkretnim činjenicama, već je imala teoretizirajući karakter. Ona se ograničavala na opis sinhronijskih homogenih struktura i kao centralni predmet isticala gramatiku. Zbog takve usmjerenosti dobila je naziv mikrolingvistika. Drugog postulata se

pridržavaju pristalice makrolingvistike, koja lingvističke činjenice opisuje u odnosu na situaciju, individualnost, socijalnu slojevitost, grupnu pripadnost i sl. Ona (1) obuhvata prelingvistiku (biofizičke pretpostavke govora i jezičkog osjećanja, proizvodnju govora, mikrolingvistiku i metalingvistiku), (2) analizira jezik u odnosu na situaciju, učesnike komunikacije, učenje i produciranje jezika, (3) proučava jezičke kontakte, uslove jezičkog normiranja i, što je za ovu temu posebno važno, varijativnost jezika (socijalnu, situativnu i sl.). Tačnije, odgovara na pitanje ko kome govori, u kojoj jezičkoj varijanti, o kakvoj temi, u kom smislu i sa kakvim društvenim konsenzkvenca.

Postavkom o homogenosti jezika strukturalisti isključuju kao predmet lingvistike raznovrsnost načina upotrebe jezika. Noam Chomsky je razvio koncepciju homogenosti jezika, koja je u suprotnosti sa koncepcijom varijativnosti (lingvistika varijativnosti). On je preuzeo poziciju F. de Saussure, a zatim ju je još više radikalizirao. Za njega je predmet lingvističke teorije u prvom redu idealni govornik-slušalac koji živi u potpuno homogenoj zajednici.³ Chomsky je tvrdio da sposobnost, predispozicija za jezičku reakciju, naviku i sl. nije pravi predmet lingvistike i da ova disciplina nije zadužena za praktične jezičke probleme (Chomsky 1969: 20).⁴ Dell Hymes u radu *O komunikativnoj kompetenciji* primjećuje da je za Chomskog, de Saussurea i za većinu strukturalista upotreba jezika (govor) sa svim svojim nesavršenostima uvijek na određen način nepoželjna agresija na idealno stanje proučavanog sistema (Škiljan 1978: 43). Pozicija Noama Chomskog je, naravno, naišla na oštre kritike. Recimo, konstatuje se da se prihvatanjem idealne (neistorijske) i potpuno homogene jezičke zajednice, a takođe totalnim predstavljanjem u kompetenciji svakog pojedinačnog njenog člana idealizira predmet lingvistike.⁵

Predstavnicima systemske lingvistike, koji su kao centralni predmet postulirali gramatiku, suprotstavili su se, prije svega, istraživači koji su se empirijski bavili lingvističkim problemima, tačnije dijalektolozi, psiholingvisti, dijahroničari, naro-

³ »Der Gegenstand einer linguistischen Theorie ist in erster Linie ein idealer Sprecher-Hörer, der im einer völlig homogenen Sprachgemeinschaft lebt.« (Chomsky 1970: 13.)

⁴ »Naime, Noam Chomsky je u svojim radovima pretpostavio da treba razlikovati poznavanje jezika ili jezičnu kompetenciju od njegove upotrebe ili jezične performacije – ovi pojmovi u osnovnim crtama odgovaraju saussurovskim pojmovima jezika i govora. Budući da upotreba jezika nastaje na osnovi kompetencije, Chomsky vjeruje da je upravo ta kompetencija bitan objekt lingvistike, i to promatrana kao znanje idealnog govornika-slušaoaca, a on je neka vrsta apstrakta svih realnih govornika-slušalaca određenog jezika. [...] Zbog toga nije čudno što strukturalisti u svojim istraživanjima uopće nerado uzimaju u obzir govor i svaki drugi stvarni vid čovjekova djelovanja. Za sociološki orijentiranog lingvista takav je stav sasvim neprihvatljiv, jer se sociološka dimenzija jezika može uočiti samo u govoru, dakle u realnom čovjekovu djelovanju jezikom u društvu. [...] Prema tome, sociolingvisti (a i neki »tradicionalni« lingvisti) očigledno smatraju da raznolikost jezičnih upotreba ovisi o raznolikosti izvanlingvističkih, ponajprije sociološki definiranih situacija.« (Škiljan 1978: 43.)

⁵ »Mit der Verschärfung des strukturalistischen Systembegriffs durch die Theorie der GTG, d.h. durch die Annahme idealer (ahistorischer) und völlig homogener Sprachgemeinschaften sowie deren totaler Repräsentanz in der Kompetenz jedes einzelnen ihrer Mitglieder, wird der Gegenstand der Sprachwissenschaft in einem Grade idealisiert, dass die empirische Inadäquatheit der Grammatiktheorie nicht mehr durch ihre methodologische Qualität gerechtfertigt werden kann.« (Cherubim 1975: 46.)

čito sociolingvisti i stilističari. Osnovnu kontrapoziciju sistemskoj lingvistici stvorila je sociolingvistika, koja se orijentisala na analizu jezičke realnosti. Ali i u okviru američkog generativizma došlo je do pomaka u ovu stranu u obliku tzv. novog američkog empirizma (new American empiricism), čiji je jedan od tvoraca William Labov. Naime, u Americi se pojavio pogled čije je težište bilo upravo na jezičkoj heterogenosti i sistemskom »istraživanju varijacija«. On je preuzeo metodologiju generativne gramatike, posebno formalizaciju jezika, i težio empirijskoj lingvistici. Na bazi generativne gramatike nastao je takođe velik broj psiholingvističkih pogleda na učenje jezika. Polazna pozicija u analizi jezičkih varijacija bio je gramatički sistem pravila jednog jezika, tačnije različita realizacija u osnovi istih shema. Cilj je bio da se predstavi jezički sistem pravila i opiše različita sistemski realizacija obrazaca. Ova istraživanja dala su novi pojam – varijativnu paradigmu (variationist paradigm).

7 Sljedeći važan pogled dolazi u obliku funkcionalizma. U ovome pristupu heterogenost jezika dolazi kao neposredni uticaj različitih veza u kojima se jezik koristi tako da isprepletenost jezika i socijalnih struktura, tj. uska povezanost u jednom društvu različitih interakcijskih oblika i različitih jezičkih varijeteta, tvore polaznu osnovu. Pri tome nije u središtu pažnje oblikovanje identičnih shema, već istraživanje tipičnih jezičkih oblika za različite komunikativne orijentacije.

8 U tradicionalnom tumačenju varijeteti dolaze kao posebni fenomeni ili periferne pojave. Tako je Mario Wandruszka⁶ konstatovao: »Ljudski jezik nije u sebe zatvoren i nužno homogen monosustav. On je jedinstven, kompleksan, fleksibilan, dinamičan polisistem, konglomerat jezika koji se prema unutra prožimaju u neprekidnom kretanju, a izvan se šire na druge jezike.« (Wandruszka 1981: 31 – cit. prema Halwachs 2001: 2000).

9 Značajan doprinos lingvistici varijativnosti (Varietätenlinguistik) dao je Eugenio Coseriu (Coseriu 1969, 1975a, 1975b). Labov je u radu *Jezička geografija (La geografía lingüística)* objavljenom 1956. godine istakao da lingvistika varijeteta ne treba da ima u vidu samo dijalekatske varijetete, već takođe varijetete socijalnih grupa i situativne varijetete (kako je on nazvao jezičke stilove). Za oznaku ova tri tipa raslojavanja preuzeo je od norveškog lingviste Leiva Flydala termine dijatopska varijacija (*diatopische Variation*) i dijastratska varijacija (*diastratische Variation*) te dodao treću – dijafaznu ili stilističku (*diaphasische, stilistische Variation*).⁷ Coseiru je takođe prihvatio od pomenutog lingviste razlikovanje

⁶ »Die Reduktion der Sprache auf einen uniformen Regelmechanismus ist an sich nichts Neues. Die normativen Grammatiken aller Völker und Zeiten zeigen ja immer wieder das geradezu verzweifelte Bemühen, die zu lehrende Sprache auf ein, möglichst konsequentes und kohärentes, uniformes System zu reduzieren.« (Wandruszka 1971: 7.)

⁷ U modernoj lingvistici ovi se pojmovi upravo tako tumače i koriste: »*Diatopisch* [griech. *tópos* 'Ort']. Bezeichnung für regional differenzierte Subsysteme (= Lokaldialekte) innerhalb eines Sprachsystems.« (Bußmann 1990.) – »*Diastratisch*: Schichtenspezifisch (standesbestimmte Varianten).« (Heupel 1973.) – »*Diastratisch* [lat. *stratum* 'Ebene']. Bezeichnung für soziokulturell/schichtenspezifisch differenzierte Subsysteme (= Soziolekt) innerhalb eines Sprachsystems.« (Bußmann 1990.) – *Diastratisch*: Registerspezifisch.

strukture i akhitekture jezika. Posljednji pojam označava ukupnu građevinu jednog jezika koja se sastoji od pripadajućih varijeteta triju dimenzija.

Problem homogenosti i heterogenosti jezika, posebno jezičkih varijeteta opširno analizira Kirsten Nabrings (Nabrings 1981). On ih definiše kao različite, manje ili više zatvorene, konvencionalne i socijalno povezane tipove jezičke upotrebe u okviru jedne jezičke zajednice (Nabrings 1981: 17). Autor ističe da se jezik na spoljnjem i unutrašnjem planu široko raslojava.⁸ Razlog tome on nalazi, prije svega, u socijumu (ima u vidu specifične socijalne pretpostavke, posebne društvene okolnosti i socijalnu uređenost jednog društva).⁹ Polazna pozicija u traženju odgovora na pitanje zašto se cjelina jednoga jezika cijepa na različite pojavne oblike i sisteme jeste (1) koji govornik, (2) u koje svrhe, (3) u kakvoj situaciji i (4) sa kakvim jezičkim oblikom nastupa. Nabrings interpretira varijetete kao »obrasce realizacije« (Realisierungsmuster), »konvencionalne oblike realizacije sistema« (Nabrings 1981: 244 ff). Naslanjajući se na Coseriu, on izdvaja četiri dimenzije i četiri tipa raslojavanja jezika: 1. die diachrone Dimension (dijahronijska dimenzija); 2. die diatopische Dimension (dijatopijska dimenzija) – Dialekt (dijalekt), Umgangssprache (kolokvijalni govor), Hochsprache (visoki jezik); 3. die diastratische Dimension (dijastratijska dimenzija) – Sondersprachen (specijalni jezici), geschlechtsspezifische Varietäten (polno specifični varijeteti), altersspezifische Varietäten (generacijski specifični varijeteti), Berufssprachen (profesionalni jezici), Gruppensprachen (grupni jezici); 4. die diasituative Dimension (dijasituativna dimenzija) – Fachsprachen (stručni jezici), Stilniveaus (stilski nivoi).

⁸ »Gegenüber der äußeren Vielfalt von Sprachen erscheint die innere Differenzierung einer Einzelsprache, die Vielzahl von Sprechweisen in einer Sprache, tatsächlich oft als ein eher unwesentliches Phänomen, über das nicht nur ein unbefangener Beobachter, sondern auch der Linguist häufig hinwegsieht. Dennoch erkennt man auf den zweiten Blick innerhalb jeder Einzelsprache – unbeschadet einer gewissen Gleichförmigkeit auf bestimmter Stufe – unterschiedliche Sprachformen und Sprechweisen. Sprachen und Sprachgemeinschaften sind in sich differenziert. Innerhalb jeder Sprache gibt es eine Vielzahl von Varietäten.« (Nabrings 1981: 20.)

⁹ »Die Frage zu stellen, was denn die Ursache für die Existenz von sprachlichen Varietäten, von verschiedenen 'Sprachen' in einer Sprache ist, heißt zugleich, nach dem Verhältnis von 'Sprache und Gesellschaft' zu fragen. Tatsächlich lässt schon ein flüchtiger Blick auf die Struktur und Entwicklung einer Sprachgemeinschaft deutlich werden, wie sehr die Anzahl und die jeweilige Ausprägung der Varietäten von den spezifischen sozialen Voraussetzungen abhängig sind. In jeder Sprachgemeinschaft gibt es unterschiedliche Gruppen, die sich auch sprachlich gegeneinander abgrenzen. Für unterschiedliche Kommunikationsbedürfnisse und Interaktionsformen bilden sich spezifische sprachliche Varietäten aus. So können sowohl gruppen- wie auch situationspezifische Sprechweisen unterschieden werden, die sich als mehr oder weniger ausgeprägte 'Subsysteme' einer Sprache gegenüberstehen. Für welche Gruppen und welche Situationen, für welche Bereiche bestimmte 'Gruppen- und Sondersprachen' entwickelt werden, hängt offenbar von den besonderen sozialen Gegebenheiten einer Gesellschaft ab. Es gibt nicht für alle Sprachgemeinschaften und Sprachen übereinstimmende Situationstypen und Formen von spezifischen Kommunikations- und Sprechweisen. D.h. die innere Differenzierung der Sprache ist zu verstehen als Folge und Ausdruck der jeweiligen Sozialstruktur einer Gesellschaft. Die differenzierten sprachlichen Gegebenheiten sind in ein Verhältnis zu dem komplexen Sozialsystem zu setzen und auf dieses jeweils konkret abzubilden.« (Nabrings 1981: 20.)

11 Wolfdietrich Hartung ističe da jezička diferencijacija nije samo ili pretežno predmet naučnog interesovanja lingvista, već je prisutna i u svijesti govornika, ali da govorno lice nije svjesno svih varijanata (Hartung 1981: 20). Pri tome određene vrste varijanata imaju posebno značenje.¹⁰ Wolfdietrich Hartung analizira pojam varijante, varijeteta (Varietät), dijela jezika (Teilsprache), podjezika (Subsprache), podsistema (Subsystem), jezičke forme (Sprachform), oblike postojanja jezika (Existenzform der Sprache) i različite prelazne pojave (Übergänge) (Hartung 1981: 73–105). On izdvaja socijalno determinisane varijetete – sozial bestimmte Varietäten (soziale Dialekte – socijalne dijalekte, Soziolatekte – sociolekte) i situativno determinisane varijetete – Situativ bestimmte Varietäten (Funktionaldialekt – funkcionalni dijalekt, Situationssprache – situacioni jezik, Funktionalstil – funkcionalni stil).

12 Theodor Lewandowski razlikuje situativne, slojevite, grupne i funkcionalne varijetete (Lewandowski 1994). Po pravilu se, konstatuje autor, u okviru jedne veoma ograničene jezičke zajednice pored standardnog varijeteta upotrebljava više varijanata. Kao uticajne veličine (Einflussgrößen) navodi socijalni sloj, starost i pol, situaciju, profesiju i zaradu, religiju i obrazovanje, odnosno ističe da su varijeteti često povezani sa socijalnim statusom, uzrastom, polom itd. On na prvo mjesto stavlja funkcionalne varijante (kolokvijalni usmeni i pismeni jezik – Umgangssprache, jezik struke), a na drugo situativno-interaktivne, regionalne/dijalektalne, sociolektalne i medijalne (takođe subkulturne) varijante.

13 Gaetano Berutto ističe da se jedan te isti jezik na različite načine upotrebljava u zavisnosti od govornog lica, okolnosti, vremena i mjesta, a takođe socijalnih uslova (Berutto 1987: 263). Ove »različite vrste igre« on naziva *varijetetom*. To je po njegovom mišljenju višeznačan pojam koji označava (a) opšte varijativno svojstvo, interne razlike, b) variranje svakog elementa, svake jezičke jedinice ili pravila. Pod *varijativnošću* podrazumijeva se potencijalni proces, a pod *varijacijom* rezultat. Oni su kompatibilni sa *diferencijacijom*, odnosno *heterogenošću*. Termin varijetet je usko povezan sa *jezičkim repertoarom*, jer je svaki jezički varijetet dio jednog jezičkog repertoara.¹¹ Berutto ističe da je teško dati jednoznačnu, sve-

¹⁰ »Sprachliche Differenziertheit ist also keineswegs nur oder vorwiegend ein Gegenstand wissenschaftlichen Interesses der Linguistik, sie ist auf jeden Fall auch im Bewusstsein der Sprecher gegenwärtig. Mehr noch, für die Linguistik und insbesondere für die Soziolinguistik sind Unterschiede in den Redeweisen dann von besonderem Interesse, wenn sie für die Sprecher eine Bedeutung haben. Es ist ja keineswegs so, dass Sprecher alle Varianten wahrnehmen. Das kann trivialerweise daran liegen, dass die Aufmerksamkeit nicht entsprechend fixiert ist; dieser Fall interessiert uns nicht weiter. Das kann aber auch daran liegen, dass die Wahrnehmungsfähigkeit in bezug auf manche Varianten besonders geschult ist, dass Erwartungen darüber bestehen, auf welche Varianten man in einer gegebenen Situation treffen könnte, dass also auch eine bestimmte Varianten-Kenntnis vorhanden ist. Entscheidend aber ist, dass bestimmte Arten von Varianten eine besondere Bedeutung haben, so dass die Sprecher an ihrer Wahrnehmung ein Interesse entwickeln und sich Erwartungen überhaupt ausbilden können. Ein zufälliges Variieren der Redeweise erwartet man nicht, man 'überhört' es häufig und gewinnt ihm auch kein Interesse ab.« (Hartung 1981: 20.)

¹¹ »Der vortheoretisch beobachtenden allgemeinen Erfahrung ist bekannt, dass eine und dieselbe Sprache verschieden gesprochen (und z. T. geschrieben) wird, in Abhängigkeit von Sprecher, Umstand, Zeit und Ort, oder, allgemeiner, von den spezifischen sozialen Bedingungen, in denen sie verwendet wird.

obuhvatnu i zadovoljavajuću definiciju varijeteta, ali se opredjeljuje za sljedeću: »Ako zbir određenih međusobno kongruentnih vrijednosti (tj. određene realizacije određenih oblika, koji u sveukupnosti jezika dozvoljavaju više realizacija) dolazi zajedno sa određenim zbirom obilježja, možemo takav zbir vrijednosti označiti kao jezički varijetet«. ¹² On predstavlja u svakom slučaju raznolikost jezičkih oblika i struktura (Berutto 1987: 266). Dakle, to je veoma uopšten pojam pa stoga ima neutralnu vrijednost. Jedan se »istorijsko-prirodni jezik« sastoji od sume varijeteta koji zajedno čine jezgro (Berutto 1987: 266). Vrsta i način na koji se jedan jezik raslojava na varijetete, te broj, obim, a takođe uzajamna pozicija tih varijeteta čine njegovu arhitekturu. ¹³

Što se tiče tipologije i klasifikacije varijeteta, Berutto ističe da se one moraju zasnivati na fundamentalnim ekstralingvističkim dimenzijama korelativnim sa varijetetima. Pod dimenzijama (glavnim parametrima) on podrazumijeva vrijeme, prostor, socijalni sloj i socijalnu situaciju, koji daju četiri velike kategorije: dijahronijske, diatopične, diastratične i dijafazične varijetete. Uz njih dolaze geografski, socijalni, odnosno situativni (funkcionalno-kontekstualni) varijeteti. ¹⁴ Po njegovom mišljenju poseban tretman zahtijevaju (a) funkcionalno-kontekstualni varijeteti, poznati i kao dijatipovi, koji se ne odnose, za razliku od prethodnih, na grupe govornika, već na pojedine govornike, ¹⁵ i (b) specijalni jezici (Sondersprachen).

Jede dieser verschiedenen Spielarten, in denen eine historisch-natürliche Sprache in Erscheinung tritt, kann man zweckmäßigerweise mit dem Namen *Varietät* bezeichnen. In dieser vortheoretischen Bedeutung kann der Terminus jedoch polysem sein, insofern als Varietät, außer im obengenannten Sinn von 'Sprachvarietät', auch verwendet werden kann, um folgendes zu bezeichnen: (a) die allgemeine Eigenschaft der historisch-natürlichen Sprachen, zu variieren, interne Unterschiede aufzuweisen (zur Vermeidung von Missverständnissen wäre es besser, dafür die Termini *Variabilität* oder *Variation* zu gebrauchen, mit Bezug auf den potentiellen Prozess bzw. auf das Resultat; oder allgemeinere Termini, wie *Differenzierung*, *Heterogenität* u. ä.); (b) wenn auch seltener, jedes Element, jede sprachliche Einheit oder Regel usw., die variieren kann (darauf wäre eher zu verweisen mit dem Terminus *Variable*, oder *Variante*, falls man für die Variable einen spezifischen Wert annimmt. Vgl. Art. 112, 113). In der Soziolinguistik operiert man allgemein mit dem Terminus (*sprachliche*) *Varietät* in der oben eingeführten Bedeutung, um die Grundeinheit der Forschung auf der Ebene des sprachlichen Systems zu bezeichnen. Während es im ganzen in der internationalen Literatur terminologische Übereinstimmung gibt, rekuriert man in der anglo-amerikanischen Linguistik oft auf denselben Begriff sowohl mit (*language*) *variety* als auch mit *dialect* was sich folglich in einer seiner Bedeutungen als Synonym von *Varietät* genauer zu den mit dem Sprecher verbundenen Varietäten, d. h. Dialekten und Soziolekten) erweist (vgl. Art. 44). Der Begriff der Varietät ist außerdem eng verknüpft mit dem Begriff des sprachlichen Repertoires (vgl. Art. 39): jede sprachliche Varietät ist Teil eines sprachlichen Repertoires und stellt einen seiner Teile oder Sektionen dar.« (Berutto 1987: 263–264.)

¹² »Wenn eine Menge von gewissen miteinander kongruierenden Werten von bestimmten sprachlichen Variablen (d. h. gewisse Realisierungen gewisser Formen, die in der Gesamtheit der Sprache mehr Realisierungen zulassen) zusammen mit einer gewissen Menge von Merkmalen auftreten, die die Sprecher und/oder die Gebrauchssituationen kennzeichnen, dann können wir eine solche Menge von Werten als eine sprachliche Varietät bezeichnen.« (Berutto 1987: 264.)

¹³ »Die Art und Weise, in der eine Sprache sich in Varietäten aufgliedert, und die Anzahl, die Extension, sowie die gegenseitige Stellung dieser Varietäten machen die sogenannte Architektur einer Sprache aus.« (Berutto 1987: 266)

¹⁴ Pri tome ističe da je Neuerdings, uzimajući u obzir opoziciju između usmene i pisane upotrebe govora, predložio već na ovome nivou uvođenje nove varijetetske skale »varietà diamesiche«, koja presijeca druge varijativne dimenzije.

¹⁵ U tom su cilju aglosaksonski autori uveli pojmove »polje«, »tenor« i »modus«.

14 Dieter W. Halwachs naziva sociolingvistiku lingvistikom varijeteta (Halwachs 2001: 199). On ističe da se zajednice govornika ne koriste homogenim »jezikom«, nego se više služe sociokulturno determinisanim, jezičkim (upotrebnim) oblicima ili varijetetima.¹⁶ Jezik nije statični, u sebe zatvoren, homogen sistem, već otvoren, dinamičan, sistem sastavljen od niza podsistema,¹⁷ pri čemu se svaki jezični polisistem sastoji od više sociokulturno determiniranih varijeteta koji koreliraju sa socijalnom i/ili prostornom raslojenošću stanovništva nekog jezičnog ili kulturnog prostora.¹⁸ Repertoar svakog govornika, odnosno jezičke zajednice sastoji se od više funkcionalno determinisanih varijeteta ili *dijatipova*.¹⁹ Troslojni model kolektivnih repertoara izgleda ovako: *unutrašnji sloj*: bazilekt – dijatipovi *socijalnog mikrokozma* (porodica, uski krug prijatelja ...), neposredne regionalne i socijalne okoline; to su: dijalekti, gradski govor, sociolekti malih skupina; *međusloj*: mezolekt – dijatipovi *socijalnog mikrokozma* (poznanici, zanimanje ...), šire geografske i socijalne okoline; to su: regiolekti, tehnolekti, sociolekti velikih skupina; *spoljni sloj*: aktolekt – *normirani dijatipovi* javnosti u širem kulturnom prostoru (uprava, škola, mediji ...); to su govoreni i kodificirani (= pisani) standard.

15 Na području serbokroatistike ima nekoliko vrijednih radova o diferencijaciji jezika. Jedan od njih predstavlja knjiga *Sociolingvistika*, čije osmo poglavlje nosi naslov *Raslojavanje jezika* (Radovanović 1986). Autor ističe da jezik nije homogen, tj. da se ne ostvaruje kao potpuno jedinstvena cjelina.²⁰

¹⁶ »Zajedničko je svim dosad određenim sociolingvističkim studijama, školama i pravcima što pri opisu jezika u obzir uzimaju aspekt djelovanja i što pokazuju da zajednice govornika ne rabe homogeni 'jezik', nego više sociokulturno determiniranih, jezičnih (uporabnih) oblika ili varijeteta koji se na različitim jezičnim razinama međusobno razlikuju. S tog stajališta sociolingvistiku možemo nazvati lingvistikom varijeteta, a središnje je pitanje u kojoj mjeri sociokulturne varijable utječu na jezično ponašanje određenih zajednica govornika. Središnji je pritom pojam varijeteta koji se definira kao jezična varijanta čija su specifična lingvistička svojstva u suodnosu s izvanjezičnim faktorima, sa specifičnim sociokulturnim varijablama svakog korisnika dotične varijante.« (Halwachs 2001: 199–200.)

¹⁷ »Polazeći od rezultata empirijskih sociolingvističkih studija, napuštena je predodžba o homogenosti jezičnog sustava u korist dinamičkog pogleda na jezik. Jezik se više ne smatra statičnim, u sebe zatvorenim, homogenim sustavom, već otvorenim, dinamičnim sustavom koji se sastoji od upravo takvih podsustava.« (Halwachs 2001: 200.)

¹⁸ »Svaki se jezični polisistem sastoji od više sociokulturno determiniranih varijeteta koji koreliraju sa socijalnom i/ili prostornom raslojenošću stanovništva nekog jezičnog ili kulturnog prostora. On dakle obuhvaća s jedne strane sociolekte, determinirane socijalnom pripadnošću korisnika određenom sloju, i jezike struke ili tehnolekte, svojstvene specifičnim strukama, a s druge strane ponajprije zemljopisno određene dijalekte, odnosno regiolekte: to su (regionalni) razgovorni jezici, nadregionalno govoreni standard i kodificirani standard koji vrijedi najčešće na cijelomu jezičnom ili kulturnom prostoru, a koji se, budući da se rabi u nastavi, odnosno kao jezik publikacija, može nazvati i školskom normom, odnosno književnim jezikom.« (Halwachs 2001: 200–201.)

¹⁹ »Sa socijalnog i geografskog stajališta dijatipovi nekog repertoara odgovaraju sociolektima, odnosno tehnolektima, kao i dijalektima, regiolektima i standardima jezičnih polisistema. Kao funkcionalne varijante dijatipovi koreliraju sa specifičnim komunikativnim situacijama. Tako se može izvesti uopćen, troslojni model kolektivnih repertoara.«

²⁰ »Već je bilo reći o tome da nijedan prirodni ljudski jezik, bez obzira da li je normiran, nije homogen, tj. da se ne ostvaruje kao potpuno jedinstvena celina. To je upravo dobar primer uticanja nejezičkih, najčešće kulturnih i društvenih pojava na jezičke, njihove međusobne uslovljenosti i povezanosti. Naime, svaki posebni prirodni ljudski jezik (u daljem tekstu jezik) *raslojava* se zavisno od toga kakvu ima ulogu odnosno funkciju u društvu i kulturi, u komunikacijskim, interakcijskim i stvaralačkim procesima, o kojoj temi

16 Ranko Bugarski analizira opšte aspekte raslojavanja jezika i konstatuje da do društveno relevantnog jezičkog diferenciranja po raznim dimenzijama dolazi kako unutar tako i između govornih zajednica (Bugarski 1996a).²¹ On razmatra pojam i klasifikaciju jezičkih varijeteta. Bugarski ih definiše kao situirane oblike jezika, određene temporalno, regionalno, socijalno, funkcionalno, ili pak nekom kombinacijom ovih elemenata (Bugarski 1996b: 93).²² Pri tome se konstatuje da se jezički varijetet može zamisliti kao neki »lekt«.²³ Dalje se govori o pojedinim vrstama lekata – sociolektu, akrolektu, bazilektu, hiperlektu, metalektu, demolektu, hronolektu, seksolektu, psiholektu.²⁴ Bugarski postavlja važno pitanje: kako odrediti donju

saopštava, ko njime govori ili piše, s kim, kada, gde, i u kojoj prilici tj. situaciji ga upotrebljava, s kojim ciljem, u kojoj oblasti života, rada ili stvaralaštva, itd. Ovo znači da jezik i u svom govorenom i u svom pisanom obliku postojanja, ispoljavanja i funkcionisanja varira u pogledu inventara, izbora i upotrebe sredstava kojima potencijalno, kao virtualni entitet, raspolaže. Ukupnost specifičnih karakteristika ovakvih realizacija čini osobenosti jezičkih *slojeva*, odnosno odgovarajuću govornu varijaciju: stilsku, varijantnu, dijalekatsku, sociolekatsku, žargonsku, idiolekatsku, ili si. Procesi raslojavanja o kojima je reč mogu se, kao, uostalom, i proizvedena govorna varijacija, svesti na nekoliko osnovnih tipova: (1) *funkcionalno*, (2) *socijalno*, (3) *individualno*, (4) *teritorijalno raslojavanje jezika*.« (Radovanović 1986: 165–166.)

²¹ »U jednoj zajednici, različiti govorni ili pisani tipovi, stilovi ili oblici mogu stajati u vezi sa razlikama u društvenom položaju, obrazovanju, profesiji, polu, uzrastu i drugom. Tako se javljaju 'viši' i 'niži' varijeteti diglosijskog tipa, 'otmeni' i 'vulgarni' stilovi, profesionalni žargoni, esnafski i tajni jezici, argo i slične pojave, kao i muški i ženski govor, govor dece, omladine, odraslih i staraca, itd. Jezičke razlike mogu, naročito u primitivnijim zajednicama, da odražavaju različite običaje i verovanja vezana s magijom i religijom, putem totema, tabua, čarobnih formula i obrednih jezika. U prelaznim i razvijenijim društvima, u takvim razlikama se ogledaju odnosi između grada i sela i drugi demografski činioci, kao i druge razlike u prirodnoj i društvenoj sredini, načinu života ili stepenu materijalne i duhovne kulture. Ovakvo diferenciranje dolazi do izražaja u ekonomiji, obrazovanju, nauci, tehnicima, književnosti, umetnosti, masovnim medijima, reklami i propagandi. Civilizovan život rađa potrebu za izvesnim neutralizovanjem dijalekatskog šarenila putem normiranja jezičkih sredstava, pa tu veliku ulogu igraju širenje pismenosti, izgrađivanje standardnih idioma, unapređivanje jezičke kulture i drugi aspekti jezičkog planiranja i jezičke politike.« (Bugarski 1996a: 182.)

²² »Apstraktnije gledano, varijeteti jednog jezika su podskupovi formalnih i/ili supstancijalnih obeležja dalog skupa, odnosno jezika. Mogućnost njihove identifikacije i delimitacije počiva na mogućnosti utvrđivanja konstanti u korelacijama takvih jezičkih obeležja sa obeležjima konteksta upotrebe jezika, pri čemu pojam konteksta obuhvata različite pomenute dimenzije varijacije. Tako, na primer, srpskohrvatski jeste jezik ali ne i jezički varijetet, jer po sebi nije situiran, dok među njegove varijetele ulaze istorijske faze ovog jezika, standardni jezik i njegove varijante, dijalekti, idiolekti, stilovi itd. A engleski jezik kao svoje varijetele obuhvata, recimo, staroengleski, srednjoengleski i moderni engleski, zatim britansku, američku i druge nacionalne varijante, kao i varijante engleskog kao nematernjeg jezika i tzv. internacionalni engleski, potom govorni i pisani, opšti i stručni, formalni i kolokvijalni engleski jezik i slično – razume se, uvek sa mogućnošću subklasifikacija.« (Bugarski 1996b: 93.)

²³ »Iz datih određenja proističe da se jezički varijetet može zamisliti kao 'lekt' određen raznim vrstama horizontalne i vertikalne varijabilnosti, koje daju osnovu za različite klasifikacije. Tako se u vremenskoj dimenziji može govoriti o 'hronolektima' ili istorijskim varijetetima kolektivne dijahronije, odnosno ontogenetskim varijetetima individualne dijahronije. Među teritorijalne varijetele ili 'regiolekte' idu dijalekti narodnog jezika i varijante standardnog jezika (koje su uz to najčešće i nacionalni varijeteti tipa 'etnolekt').« (Bugarski 1996b: 94.)

²⁴ »U okviru socijalne dimenzije moguće su različite podele, a najopštiji tip varijeteta ovde sociolekt. Tu se javlja opozicija između standardnih i nestandardnih varijeteta, često razvijena u višćčlanu hijerarhizovanu strukturu. Na primer, za situacije tzv. postkreolskih kontinuumu, u rasponu od lokalne aproksimacije standardnog oblika dalog jezika do 'najdubljeg' kreola, aktualna sociolingvistička teorija postulira odnose

granicu jezičkog varijeteta. On smatra da je idiolekt dobar kandidat za ulogu graničnog slučaja varijacije, mada se i on pri dubljoj analizi pokazuje kao nehomogena i varijabilna veličina. Teorijski se za minimalne varijetete mogu proglasiti i pojedini govorni činovi.²⁵

17 Dubravko Škiljan ističe nekoliko bitnih momenata (Škiljan 1978: 37–46). Prvo, jezička raznolikost je toliko velika i raznorodna da ju je veoma teško opisati.²⁶ Drugo, ta se raznolikost ne može negirati.²⁷ Treće, kompliciranosti slike raznolikosti jezika utjecala je na to da je lingvistika u njena istraživanja nerado ulazila, »lingvistika se u njih nerado upuštala«, ona ih je, čak i u onim relativno jasnim slučajevima kao što su kulturna i obična višeznačnost, ostavljala na marginama svojih analiza (Škiljan 1978: 40),²⁸ nerado razmatrala u lingvistici.²⁹ Škiljan ukazuje na

tipa akrolekt (standardni varijetet) – mezolekti (srednji varijeteti) – bazilekt (ekstremno substandardni varijetet). Tome se nekada dodaje i hiperlekt, kao idealizovani, prenaplašeni i neautentični akrolekt (npr. insistiranje na ekstremnoj i izveštačenoj verziji 'prihvaćenog izgovora' engleskog jezika). A u nekim afričkim kontekstima govori se o distribuciji metalekta (službeni varijetet), demolekta (nacionalni varijetet) i htonolekta (domorodački varijetet) – pri čemu se, kada su u pitanju različiti jezici, pojam varijeteta generalizuje do nivoa idioma ili jezika. Socijalno su relevantne i razlike između 'seksolekata', a naročito u razvijenim zajednicama nalazimo i 'profesiolekte' kao strukovno uslovljene žargone. Za varijetete određene specifičnim načinima mišljenja i verbalizacije na raspolaganju je pojam 'psiholekta'; ovaj pojam, za koji nam nije poznato da li je nekada već predložen, ovim se nudi za moguću detaljniju identifikaciju i razradu.« (Bugarski 1996b: 94–95.)

²⁵ »Jedno od teorijski interesantnih pitanja koja se postavljaju u svetlu izloženog jeste određivanje donje granice pojma jezičkog varijeteta; naime, ako ovaj pojam počinje odmah ispod nivoa celog jezika, obuhvatajući bilo koji njegov podsistem čija je upotreba regulisana situacionim varijablama, može se pitati gde on prestaje. Kao individualni varijetet, idiolekt izgleda kao dobar kandidat za ulogu graničnog slučaja varijacije, ali pri nešto dubljoj analizi i on se pokazuje kao nehomogena i varijabilna veličina. Kod kolektivnih varijeteta još je teže na neki neproizvoljan način odrediti gde prestaje situaciono uslovljena subklasifikacija (npr. registara ili stilova). Teorijski su moguća razna rešenja, uključujući i ono koje bi za minimalne varijetete na odgovarajućem planu proglasilo pojedine govorne činove – dakako, u kategorijalnom smislu aktuelne pragmatičke teorije i filozofije jezika. U svakom slučaju, u rasponu varijacija ima mesta za veliki broj različito definisanih tipova situirane upotrebe jezika, od već poznatih 'pravih lekata' do uslovnih i potencijalnih 'paralekata' ili 'kvazilekata'.« (Bugarski 1996b: 96.)

²⁶ »Raznolikost primjena jezične djelatnosti ima toliko aspekata da ih je vjerovatno nemoguće iscrpno i nabrojiti a još manje opisati, iako, u krajnjoj konsekvenciji, sva lingvistička istraživanja obuhvataju takvu deskripciju. Naime, kao varijable u takvu opisu mogu se pojaviti i sudionici komunikacijskog procesa, bilo govornik bilo slušalac, i materija u kojoj se proces ostvaruje, i sadržaji koji se komuniciraju i sami sistemi kojima se komunicira, tako da se čini da je jedina konstanta opisa ostvareni ili virtualni akt saobraćanja jezičnom djelatnošću.

Ako zanemarimo sve druge promjenljive veličine i koncentriramo se na komunikacijski sistem, dakle na ono što se danas općenito u lingvistici zove *jezik*, opazit ćemo da je raznolikost jezičnih varijacija također golema i u nekim slučajevima, ovisno o pristupu i razini promatranja, očigledno sasvim neiscrpna.« (Škiljan 1978: 37.)

»Kao i svaka društvena praksa, i jezična je djelatnost u svojoj pojavnosti beskonačno raznolika, iako se temelji na društveno zadanim konstantama. Ta se beskonačna raznolikost za lingvistiku manifestira kao raznolikost jezičnih upotreba, i zadatak je lingvisti da odrede koje će oblike raznolikosti smatrati relevantnima u svojim analizama i u kojoj će to mjeri činiti.« (Škiljan 1978: 44.)

²⁷ »[...] nijedan lingvist neće zanijekati postojanje raznolikosti jezičnih upotreba, dakle raznolikosti govora, ali će odmah naglasiti da je tu zapravo riječ o raznolikosti jezika, odnosno o različitim komunikacijskim sistemima čiji se raspored može najbolje opisati u sinkroniji u funkciji geografske rasprostranjenosti čovječanstva.« (Škiljan 1978: 38.)

uzroke, posljedice i modalitete raznolikosti te ističe dvije misli. (1) Postoje različiti oblici raznolikosti: višejezičnost, višedijalektalnost («višeidioletalnost»), govoreno i pisano ostvarivanje jezika. (2) Raznolikost jezičnih upotreba nerijetko uvjetuje raznolikost jezičnih sistema i sama je njome uvjetovana, odnosno raznolikost jezičnih upotreba proizilazi iz raznolikosti jezičnih sistema (Škiljan 1978: 37–38).³⁰ On dodaje da su sve govorne produkcije, sve upotrebe nekog jezika nužno u skladu sa sistemom toga jezika ili mu uopće ne pripadaju. Autor podsjeća na stav de Saussurea i većine strukturalista da je upotreba jezika – sa svim svojim nesavršenostima – uvijek na stanovit način nepoželjna agresija na idealno stanje proučavanja sistema (Škiljan 1978: 43). S druge strane, sociolingvisti (a i neki »tradicionalni« lingvisti) smatraju da raznolikost jezičnih upotreba ovisi o raznolikosti izvanlingvističkih, ponajprije sociološki definiranih situacija. Analize raznolikosti jezičnih upotreba predstavljaju kvalitativno značajan korak naprijed u lingvističkim izučavanjima (Škiljan 1978: 46). Pri tome se »naslućuju posve nove perspektive: jezik i govor vraćaju se iz idealno zacrtanog svijeta nepomičnih struktura u realan i nesavršen, ali zato mnogo ljudskiji, čovjekov svijet« (Škiljan 1978: 46). U drugom radu Škiljan dublje ulazi u problem raslojavanja jezika (Škiljan 1985: 132–156). I ovdje autor počinje sa konstatacijom o beskonačnosti jezičnih varijacija.³¹ Škiljan razlikuje dvije vrste raznolikosti – horizontalnu i vertikalnu. Prva obuhvata raslojavanje u prostoru, druga u socijumu.³² Najmanjom jedinicom u obje diferencijacije

²⁸ I dodaje: »Jedan od najosnovnijih problema te vrste problem je delimitacije jednoga jezičnog sistema od drugog ili, jednostavnije rečeno, pitanje definicija pojedinih jezika. Suvremena lingvistika još uvijek ne može sa sigurnošću reći što je jezik a što dijalekt i kakve kriterije treba primijeniti pri promoviranju nekog idioma u status jezičnog sistema. Ova nesigurnost direktno utječe na razmatranje raznolikosti jezičnih upotreba, jer smo već vidjeli da je o njoj najlakše govoriti u onom slučaju kad se temelji na raznolikosti jezičnih sistema.« (Škiljan 1978: 40.)

²⁹ »Ako uzmemo u obzir svu kompliciranost slike koju bi dala ovakva istraživanja, nije nimalo čudno što se lingvistika u njih nerado upuštala i što ih je, čak i u onim relativno jasnim slučajevima kao što su kulturna i obična višejezičnost, ostavljala na marginama svojih analiza, to više što bi takva istraživanja zadirala i u neka bitna još neriješena pitanja koja bi inače mogla ostati netaknuta. Jedan od najosnovnijih problema te vrste problem je delimitacije jednoga jezičnog sistema od drugog ili, jednostavnije rečeno, pitanje definicija pojedinih jezika.« (Škiljan 1978: 40.)

³⁰ »[...] u svakodnevnom životu neprestano se susrećemo sa golemim varijacijama u upotrebama jednog te istog jezičnog sistema pa i podsystema, i to ne samo na razini većih društvenih grupacija nego čak i na nivou pojedinca: svatko od nas u različitim situacijama, prostorima i vremenima, iako najčešće govori na osnovi istog sistema, ipak različito upotrebljava taj sistem; dakle naši se govori međusobno razlikuju od jedne prilike do druge.« (Škiljan 1978: 39.)

³¹ »[...] sistem jednog pojedinca mijenja se, prema situaciji, komunikacijskim potrebama i pod utjecajem najrazličitijih izvanjezičnih odrednica, neprestano i u vremenu i u prostoru, tako da – strogo teoretski uzevši – lingvistika danas operira s beskonačno mnogo, na ovom nivou međusobno nesumjerljivih, elemenata u skupu jezične raznolikosti.« (Škiljan 1985: 133.)

³² »U istraživanju jezične raznolikosti i njezinih ograničenja bez unošenja vremenske dimenzije (iako je ona zapravo uvijek prisutna jer omogućuje ispitivanje uzroka same raznolikosti) mogu se u najširim crtama razlikovati dvije vrste raznolikosti. *Horizontalna raznolikost* obuhvaća diferencijaciju jezičnih sistema u prostoru i obično ih izučava u njihovoj povezanosti s geografskim, etnografskim i političkim činjenicama. Njoj je svakako blisko i istraživanje jezika u kontaktu, a, na izvjestan način, i problematika prevođenja. Pod *vertikalnom raznolikošću* ili *stratifikacijom* podrazumijeva se diferenciranje jezičnih sistema na istom području između različitih grupa govornika: tu su vjerojatno najznačajnije sociološke determinante. Kao i

smatra idiolekt. Kao jedinicu »vjerojatno najosnovnije razine« u skupu jezične raznolikosti izdvaja jezik, i to u smislu pojedinačnog jezičkog sistema.³³ Autor zatim daje kraću analizu konkretnih oblika horizontalne i vertikalne diferencijacije.

Problem raslojavanja jezika posredno analizira Dalibor Brozović u tumačenju standardnog jezika (Brozović 1970). Njegov polazni pojam je idiom – organski i neorganski. Organski idiomi nastaju u okvirima konkretne etničke zajednice i zadovoljavaju samo njene vlastite komunikativne i ekspresivne potrebe (Brozović 1970: 10–11). »U skladu s tim opisom organskim bismo idiomom mogli smatrati samo govor jedne socijalno čvrste, etnički homogene (bez obzira na genezu), zatvorene i definirane zajednice, s određenom civilizacionom fizionomijom, dakle govor konkretnog sela ili skupine uže povezanih sela odnosno zaselaka, ili govor kojeg plemena odnosno roda i sl., ali uvijek samo na najnižim razvojnim stupnjevima društva.« (Brozović 1970: 11.) Na višem razvojnom stepenu javlja se potreba za idiomima koji će biti jezični instrumenti autonomne civilizacijske nadgradnje. Tako organski idiomi daju materijal za izgrađivanje novih, neorganskih idioma, s tim što organski nastavljaju živjeti paralelno sa njima, odnosno organski idiomi svugdje koegzistiraju s nadređenim neorganskim. »Neorganski idiom u najkarakterističnijem vidu jest bilo koji standardni jezik [...] Osim standardnih jezika neorganskim idiomima moramo smatrati i hijerarhijski niže fenomene iste kategorije, npr. razgovorni jezik (općenacionalni ili regionalni, odnosno zonalni kada se upotreba proteže preko važnijih lingvističkih granica), žargon, interdijalekt i sl.« (Brozović 1970: 12.) Drugi važan pojam o kome govori Dalibor Brozović jeste dijasistem. Mjesni govor kao konkretan organski idiom predstavlja sistem, a organski idiomi višeg ranga apstraktnosti dijasistem.

Literatura

- Gaetano BERUTTO, 1987: *Sociolinguistics Soziolinguistik*. Ur. U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 263–267.
- Dalibor BROZOVIĆ, 1970: *Standardni jezik. Teorija. Usporedbe. Geneza. Povijest. Suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ranko BUGARSKI, 1996a: Jezik u društvu. U: *Ranko Bugarski. Sabrana dela* 4. Beograd: Čigoja.
- Ranko BUGARSKI, 1996b: Pojam klasifikacije jezičkih varijeteta. U: *Ranko Bugarski. Sabrana dela* 7. Beograd: Čigoja. 93–98.

većina drugih podjela unutar lingvistike, i ova je samo uvjetna, jer se horizontalni i vertikalni stratumi, zajedno sa svojim odrednicama, neprestano isprepleću, i njihovo stvarno stanje svojom kompleksnošću uvijek nadrasla i najkompliciraniji lingvistički model.« (Škiljan 1985: 133.)

³³ »Jezik se donekle može odrediti u odnosu prema jezičnim sistemima u horizontalnoj hijerarhiji nižeg ranga kao skup svih takvih sistema čiji govornici osjećaju zajedničku pripadnost jednom komunikacijskom sredstvu, no očigledno je da su takvi kriteriji izvanlingvistički i da se teško egzaktno utvrđuju.« (Škiljan 1985: 133.)

- Hadumod BUBMANN, ²1990: *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Dieter CHERUBIM (ur.), 1975: *Sprachwandel. Reader zur diachronischen Sprachwissenschaft*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Noam CHOMSKY, 1969 [1965]: *Aspekte der Syntaxtheorie*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Eugenio COSERIU, 1969: *Einführung in die strukturelle Linguistik*.
- Eugenio COSERIU, 1975a: Lexikologie und Lexikographie. *Jahrbuch des Instituts für deutsche Sprache*. Düsseldorf: Schwann. 7–25.
- Eugenio COSERIU, 1975b [1952]: System, Norm und Rede. U: Eugenio Coseriu: *Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft. 5 Studien*. München: Fink. 11–101.
- David CRYSTAL, 1995: *Die Cambridge Enzyklopädie der Sprache*. Frankfurt, New York.
- Osvald DIKRO, Cveta TODOROV, 1987: *Enciklopedijski rečnik: nauka o jeziku 1–2*. Beograd: Prosveta.
- Dieter HALWACHS, 2001: *Sociolingvistika*. U: Zrinjka Glovacki-Bernardi i dr.: *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga. 191–211.
- Wolfdietrich HARTUNG, 1981: Differenziertheit der Sprache als Inhalt kommunikativer Erfahrung. *Kommunikation und Sprachvariation. Von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von Wolfdietrich Hartung und Helmut Schönfeld*. Berlin: Akademie-Verlag. 11–25.
- Carl HEUPEL, 1973: *Taschenwörterbuch der Linguistik*. München: List Verlag.
- Jezična norma i varijeteti*, 1998. Ur. L. Badurina, B. Prirchard, D. Stolac. Zagreb, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.
- Kommunikation und Sprachvariation. Von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von Wolfdietrich Hartung und Helmut Schönfeld*, 1981. Berlin: Akademie-Verlag.
- Dejvid KRISTAL, 1985: *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.
- Theodor LEWANDOWSKI, ⁶1994: *Linguistisches Wörterbuch 1–3*. Heidelberg, Wiesbaden: Quelle & Meyer.
- Metzler Lexikon Sprache*, ²2000. Ur. H. Glück. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Kirsten NABRINGS, 1981: *Sprachliche Varietäten*. Tübingen: Gunter Narr.
- Milorad RADOVANOVIĆ, 1986: *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica, Dnevnik.
- Rikard SIMEON, 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva 1–2*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Dubravko ŠKILJAN, 1978: O raznolikosti jezičnih upotreba. U: Dubravko Škiljan: *Govor realnosti i realnost jezika*. Zagreb: Školska knjiga. 37–46.
- Dubravko ŠKILJAN, ²1985: Jezična raznolikost. U: Dubravko Škiljan: *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga. 132–156.
- Branko TOŠOVIĆ, 2002: *Funktionalni stilovi. Funktionale Stile*. Graz: Institut für Slawistik der Universität Graz.
- Mario WANDRUSZKA, 1971: *Interlinguistik. Umriss einer neuen Sprachwissenschaft*. München: Piper.